

SPOMEN-OBILJEŽJA U CRNOJ GORI S OSVRTOM NA NORMATIVNU I INSTITUCIONALNU ZAŠTITU

Pregledni naučni članak

Dušan MEDIN, MA

*Doktorand studijskog programa arheologija na
Fakultetu humanističkih studija Primorskog
univerziteta u Kopru, Republika Slovenija.*

Dobriła VLAHOVIĆ

*Doktorantkinja studijskog programa
upravljanje kulturnim izvorima i arhivima na
Fakultetu humanističkih studija Primorskog
univerziteta u Kopru, Republika Slovenija.*

Podizanjem spomen-obilježja u javnom prostoru gradila se i njegovala zvanična kultura sjećanja društvene zajednice, podsticana od onih koji su te aktivnosti inicirali, omogućavali i obavljali. Stoga je cilj ovog rada da pruži osvrt na spomen-obilježja, odnosno najprepoznatljiviji i najbrojniji segment memorijalne kulturne baštine Crne Gore. To će biti učinjeno iz ugla aktuelne nacionalne legislative koja reguliše predmetnu oblast s obzirom na to da ova vrsta baštine podliježe odredbama dva zakona: Zakona o zaštiti kulturnih dobara („Službeni list Crne Gore”, br. 49/10, 40/11, 44/17 i 18/19) i Zakona o spomen-obilježjima („Službeni list Crne Gore”, br. 40/08, 40/11 i 02/17). S tim u vezi, ovi spomenici mogu posjedovati zakonom propisan status spomen-obilježja ili status kulturnog dobra, od čega zavise njihovi dalji pravni i institucionalni tretman i zaštita.

Ključne riječi: spomen-obilježje, kulturno dobro, spomen-objekat, memorijalna kulturna baština, memorijalizacija, politike sjećanja, Zakon o zaštiti kulturnih dobara, Zakon o spomen-obilježjima, država Crna Gora

* dusan.medin@gmail.com.

** dobrila.vlahovic@mku.gov.me.

„Politike nacionalnog identiteta (politike sećanja) kroz politike spomenika imaju za cilj da postignu osećaj kontinuiteta između prošlosti i sadašnjosti, da predstave na simbolički način ili kroz kolektivno usvojen narativ novi identitet države, da posreduju u prenošenju vrednosti, posebno u smislu zasnivanja novog etosa kolektivnog kulturnog identiteta. Istovremeno, to doprinosi i kontroli društvenog ponašanja” (Dragičević-Šešić 2012: 92).

1. UVOD

SPOMEN-OBILJEŽJE, KAKO I SAM NAZIV UKAZUJE

– ima za cilj odavanje *spomena* u sadašnjem i budućem vremenu nekome ili nečemu iz prošlosti kome/čemu je posvećeno. Spomen-obilježje može biti „materijalni trag, ishod politike sećanja [...] plod dominantnog diskursa” (Vujadinović 2012: 89).¹ Upravo ćemo se tom vrstom kulturne baštine bliže posvetiti našem radu, i to iz ugla pravne i institucionalne regulative, s obzirom na to da nacionalni propisi tačno ukazuju na to ko, kada, kome ili čemu može podići spomenik ove vrste, i pod kojim uslovima, i ko daje neophodna odobrenja i saglasnosti..

U Crnoj Gori ovu oblast primarno tretiraju dva zakonska akta: Zakon o spomen-obilježjima („Službeni list Crne Gore”, br. 40/08, 40/11 i 02/17) i Zakon o zaštiti kulturnih dobara („Službeni list Crne Gore”, br. 49/10, 40/11, 44/17 i 18/19), kao i podzakonski akti koji je bliže uređuju.² Spomen-obilježja koja posjeduju kulturne vrijednosti³ jesu spomen-obilježja sa statusom kulturnog dobra i štite se u skladu

1 Autor nastavlja: „nastaju političkom voljom, angažujući i/ili konsultujući u procesu osmišljavanja svedoke, žrtve, umetnice/ke, političare/ke i širu javnost” (Vujadinović 2012: 89).

2 Značenja termina koji se koriste u ovom radu oslanjaju se na aktuelni normativni okvir koji u Crnoj Gori reguliše predmetnu oblast kulturne baštine, polazeći od pretpostavke da terminologija zakonodavstva treba da korespondira s rječnikom struke i nauke, što je u slučaju spomen-obilježja postignuto uglavnom na zadovoljavajući način.

3 Prema odredbi člana 11. Zakona o zaštiti kulturnih dobara kulturna vrijednost predstavlja „utvrđena karakteristična svojstva i osobenosti kulturnog dobra koja su od trajnog istorijskog, umjetničkog, naučnog, arheološkog, arhitektonskog, antropološkog, tehničkog ili drugog društvenog značaja”. Zakonom propisani kriterijumi za utvrđivanje kulturne vrijednosti dobara jesu autentičnost i integritet, stepen očuvanosti, jedinstvenost i rijetkost u okviru svoje vrste, kao i istorijski, umjetnički, naučni, arheološki, arhitektonski, antropološki, tehnički ili drugi društveni značaj.

sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara, dok se ostala spomen-obilježja (tj. ona bez statusa kulturnog dobra) štite prema odredbama Zakona o spomen-obilježjima.

2. ISTORIJSKI RAZVOJ NORMATIVNE ZAŠTITE

Do Prvog svjetskog rata, a i tokom međuratne Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, na teritoriji današnje Crne Gore pitanje zaštite kulturne baštine nije bilo pravno regulisano.⁴

Tek nakon Drugog svjetskog rata donijeti su prvi savezni i republički propisi koji su se odnosili na normativnu zaštitu kulturne baštine, pa tako i spomen-obilježja: Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnjačkih retkosti („Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije”, broj 54/45) iz 1945, Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u Narodnoj Republici Crnoj Gori („Službeni list Narodne Republike Crne Gore”, broj 04/49) iz 1949, Zakon o zaštiti spomenika kulture („Službeni list Narodne Republike Crne Gore”, broj 36/60, „Službeni list Socijalističke Republike Crne Gore”, broj 12/65) iz 1960, Zakon o zaštiti spomenika kulture („Službeni list Socijalističke Republike Crne Gore”, broj 16/77) iz 1977. i Zakon o zaštiti spomenika kulture („Službeni list Republike Crne Gore”, br. 47/91, 17/92 i 27/94) donesen 1991. godine, kao i podzakonski akti koji su ih pratili.

Za vrijeme bivše Jugoslavije usvojeni su i prvi normativni akti o spomen-obilježjima na teritoriji Crne Gore: Zakon o grobljima, grobovima i drugim spomen-obilježjima jugoslovenskih boraca („Službeni list Republike Crne Gore”, br. 08/64, 27/76 i 14/78) iz 1964. i Zakon o spomenicima i spomen-obilježjima, istorijskim događajima i ličnostima („Službeni list Savezne Republike Crne Gore”, br. 26/71 i 06/88) iz 1971. godine.

Nedugo po obnovi nezavisnosti Crne Gore, 2006. godine, donijet je novi najviši pravni akt u zemlji – Ustav Crne Gore („Službeni list Crne Gore”, broj 01/07) iz 2007. godine, a nekoliko njegovih odredaba odnose se na podršku kulturi, umjetnosti i nauci, te na zaštitu istorijskih vrijednosti, kulturne i prirodne baštine: „Država podstiče i pomaže razvoj prosvjete, nauke, kulture, umjetnosti, sporta, fizičke i tehničke kulture. Država štiti naučne, kulturne, umjetničke i istorijske

4 Više o istorijatu zaštite kulturne baštine u Crnoj Gori vidjeti u: Бругљан 2000; Марковић 2005: 67–84; Malbaša (ur.) 2006: 18–20, 72, 122–124, 202; Samardžić, T. i P. Malbaša (prir.) 2008a; Samardžić, T. i P. Malbaša (prir.) 2008b; Медин 2019: 21–54 (sa starijom literaturom).

vrijednosti” (član 77) i „svako je dužan da čuva prirodnu i kulturnu baštinu od opšteg interesa. Država štiti prirodnu i kulturnu baštinu” (član 78).

U godinama koje su uslijedile, pristupilo se izradi novog zakonskog okvira koji se odnosio na kulturu i kulturnu baštinu u širem smislu, pa su sačinjeni i u Skupštini Crne Gore izglasani sljedeći zakoni, koji su i dalje na snazi: Zakon o kulturi (2008), Zakon o spomen-obilježjima (2008), Zakon o kinematografiji (2008, novi 2015), Zakon o zaštiti kulturnih dobara (2010), Zakon o muzejskoj djelatnosti (2010), Zakon o arhivskoj djelatnosti (2010), Zakon o bibliotečkoj djelatnosti (2010) i Zakon o zaštiti prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora (2013),⁵ te nekoliko zakona o ratifikaciji međunarodnih konvencija koje se tiču kulturne baštine. Potom su donesena i podzakonska akta koja bliže regulišu navedene oblasti.

Prateći akt Zakona o zaštiti kulturnih dobara, kojim se, pored ostalih kulturnih dobara, tretiraju i spomen-obilježja sa ovim statusom, a koji se odnosi na vođenje nacionalnog Registra kulturnih dobara na teritoriji Crne Gore jeste Pravilnik o Registru kulturnih dobara („Službeni list Crne Gore”, broj 19/11) iz 2013. godine.⁶ Od posebnog značaja je i Pravilnik o bližim kriterijumima i postupku za utvrđivanje kulturne vrijednosti dobra („Službeni list Crne Gore”, br. 41/11) iz 2011. godine.

Prateći akt novog Zakona o spomen-obilježjima, kojim se bliže određuju sadržaj i način vođenja registara spomen-obilježja na teritoriji opština, koje vode lokalne samouprave, i Centralnog registra spomen-obilježja na teritoriji Crne Gore, koji vodi Ministarstvo kulture,⁷ kao i druga pitanja značajna za vođenje dokumen-

5 U zgradama su navedene godine donošenja pomenutih zakona, dok su izostavljene godine donošenja zakona o njihovim izmjenama i dopunama.

6 Do donošenja pomenutog akta, ranijim Pravilnikom o sadržini i načinu vođenja registra spomenika kulture iz 1979. „uspostavljen je i Registar spomenika i spomen-obilježja oslobodilačkim ratovima, za čije su vođenje bili nadležni opštinski i međuopštinski zavodi. Ovim pravilnikom je bilo predviđeno da Republički zavod za zaštitu spomenika kulture ustanovi novi registar i da u njega upiše sve spomenike kulture u roku od šest mjeseci. Republički zavod ovu obavezu nije ispoštovao, tako da je upis spomenika sve do 1992. godine, kada je donesen posljednji zakon, vršen u Centralni registar ustanovljen 1961. godine. U ovaj registar bilo je upisano [...] 571 spomenik i spomen-obilježje oslobodilačkim ratovima [...] Pravilnikom o sadržini i načinu vođenja registra spomenika kulture iz 1992. godine nije predviđeno da Republički i Regionalni zavod vode registar spomenika i spomen-obilježja oslobodilačkim ratovima” (Malbaša [ur.] 2006: 29).

7 U skladu s odredbom člana 16. Odluke o organizaciji i načinu rada državne uprave („Službeni list Crne Gore”, br. 87/18, 02/19 i 38/19), „Ministarstvo kulture vrši poslove uprave koji se odnose na: [...] spomen obilježja”. Vidjeti i: Malbaša (ur.) 2006: 81.

tacije o njima, jeste Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja registra i Centralnog registra spomen-obilježja i sadržaju evidencije objekata bespravno podignutih kao spomen-obilježje („Službeni list Crne Gore”, broj 37/13) iz 2013. godine.

3. SPOMEN-OBILJEŽJA SA STATUSOM KULTURNOG DOBRA

Spomen-obilježja sa statusom kulturnog dobra, kao i ostala materijalna i nematerijalna kulturna dobra, čuvaju se i štite u skladu s odredbama Zakona o zaštiti kulturnih dobara („Službeni list Crne Gore”, br. 49/10, 40/11, 44/17 i 18/19). Ova spomen-obilježja pripadaju kategoriji nepokretnih kulturnih dobara memorijalnog karaktera od nacionalnog značaja. Zakon propisuje da je zaštita svih kulturnih dobara u zemlji od javnog interesa (član 3).

Spomen-obilježja sa statusom kulturnog dobra, sa ostalim kulturnim dobrima, upisana su u Registar kulturnih dobara Crne Gore, koji vodi nadležni organ državne uprave – Uprava za zaštitu kulturnih dobara. Sve intervencije na ovim spomen-obilježjima podliježu odredbama ovog zakona i pratećih podzakonskih akata. U Crnoj Gori, prema podacima Uprave za zaštitu kulturnih dobara, postoje 582 evidentirana i zakonom zaštićena spomen-obilježja sa statusom kulturnog dobra.

3.1. Šta je kulturno dobro

Prema odredbi člana 2. ovog zakona, kulturno dobro je svako nepokretno, pokretno i nematerijalno dobro za koje je utvrđeno da je od trajnog historijskog, umjetničkog, naučnog, arheološkog, arhitektonskog, antropološkog, tehničkog, memorijalnog ili drugog društvenog značaja. Kulturno dobro može biti u državnoj ili privatnoj svojini, kako propisuje zakon.

Kulturna dobra, kao valorizovani segment kulturne baštine od opšteg interesa, među kojima su i spomen-obilježja koja posjeduju taj status, štite se u skladu s odredbama ovog zakona i međunarodnih propisa, bez obzira na vrijeme, mjesto, način stvaranja, porijeklo, vlasništvo (član 3).

Zaštitu, kao i kulturno dobro, ima i zaštićena okolina nepokretnog kulturnog dobra.

3.2. Način uspostavljanja zaštite

Zaštita kulturnog dobra uspostavlja se utvrđivanjem prethodne zaštite i utvrđivanjem statusa kulturnog dobra (član 18). Zaštitu kulturnog dobra uspostavlja Uprava za zaštitu kulturnih dobara, po službenoj dužnosti. Svako može da podnese Upravi inicijativu za uspostavljanje zaštite kulturnog dobra, a ona je dužna da je razmotri i da o tome u pisanoj formi obavijesti podnosioca u roku od 90 dana, od dana podnošenja inicijative (član 19).

3.3. Prethodna zaštita

Prethodna zaštita uspostavlja se na dobru za koje se pouzdano vjeruje da ima kulturnu vrijednost, radi sprječavanja rizika od oštećenja, uništenja ili nestanka (član 20). Prethodna zaštita se uspostavlja na osnovu prijedloga stručnih lica, koji je zasnovan na neposrednom uvidu u stanje dobra, raspoloživoj dokumentaciji ili drugim relevantnim činjenicama. Uprava donosi rješenje o prethodnoj zaštiti po pravilima skraćenog upravnog postupka. Prethodna zaštita može da traje najduže godinu dana od dana donošenja rješenja, što je i zakonom propisano.

3.4. Kulturna vrijednost

Član 23. Zakona propisuje da kulturnu vrijednost dobra utvrđuje stručno tijelo, od najmanje tri člana, koje obrazuje Uprava za zaštitu kulturnih dobara. Kulturna vrijednost dobra utvrđuje se na osnovu istraživačkih nalaza i drugih relevantnih dokaza o svojstvima, značaju i osobenostima dobra i njihovom valorizacijom.

Kriterijumi za utvrđivanje kulturne vrijednosti dobra jesu (član 24): 1) autentičnost i integritet, 2) stepen očuvanosti, 3) jedinstvenost i rijetkost u okviru svoje vrste, i 4) istorijski, umjetnički, naučni, arheološki, arhitektonski, antropološki, tehnički ili drugi društveni značaj. Pravilnik o bližim kriterijumima i postupku za utvrđivanje kulturne vrijednosti detaljnije definiše ovu oblast („Službeni list Crne Gore”, broj 41/11).

3.5. Zaštita i očuvanje kulturnih dobara

Država Crna Gora obezbjeđuje zaštitu i očuvanje svih kulturnih dobara koja se nalaze na njenoj teritoriji (član 6), pa tako i spomen-obilježja s ovim statusom. Vlasnici i držaoci kulturnih dobara, uključujući i vjerske zajednice, dužni su da čuvaju, poštuju, održavaju i pravilno koriste kulturna dobra koja posjeduju. Zaštita

kulturnih dobara ostvaruje se preduzimanjem odgovarajućih mjera neophodnih za njihovu identifikaciju, očuvanje i prezentaciju.

Zakon je izričit u tome da niko nema pravo da vrši bilo koju radnju kojom se može prouzrokovati šteta na kulturnom dobru, niti da ga ošteti, uništi ili prisvoji, kao ni da kupi, primi u zalog ili na drugi način pribavi, prikrije ili stavi u promet kulturno dobro za koje zna ili je mogao znati da je stečeno na nezakonit način (član 9).

Vlasnik kulturnog dobra dužan je da kulturno dobro čuva, pravilno koristi, redovno održava i da blagovremeno sprovodi druge propisane ili utvrđene mjere zaštite (član 117). Takođe, vlasnik i držalac kulturnog dobra imaju pravo na stručnu pomoć koja može da se ostvari kod Uprave i javnih ustanova za zaštitu kulturnih dobara u pogledu pregledanja, utvrđivanja stanja i objašnjavanja osobitosti i značaja kulturnog dobra, pružanja savjeta i uputstava u vezi sa čuvanjem, održavanjem, poštovanjem i korišćenjem kulturnog dobra, ukazivanja na potrebu preduzimanja mjera zaštite, obavještanja o načinu ostvarivanja prava i obaveza utvrđenih ovim zakonom.

3.6. Izmještanje kulturnih dobara

Izmještanje nepokretnog kulturnog dobra moguće je samo u posebnim okolnostima, koje su propisane odredbama Zakona o zaštiti kulturnih dobara (član 56), pa se tako nepokretno kulturno dobro, a time i spomen-obilježje s ovim statusom, može izmjestiti na drugu lokaciju isključivo u slučaju ako mu prijete neposredna opasnost od klizanja zemljišta ili drugih elementarnih nepogoda koje nije moguće spriječiti. U tom slučaju, nepokretno kulturno dobro mora da se raščlani, prenese i podigne na lokaciju sa sličnim prirodnim, istorijskim i kulturnim kontekstom. O izmještanju nepokretnog kulturnog dobra koje je proglašeno dobrom od nacionalnog značaja odlučuje Vlada.

3.7. Registar kulturnih dobara

Pravilnik o Registru kulturnih dobara („Službeni list Crne Gore”, broj 19/11) jeste podzakonski akt koji reguliše pitanje vođenja evidencije o kulturnim dobrima na teritoriji Crne Gore. Registar kulturnih dobara, u koji se upisuju i spomen-obilježja sa statusom kulturno dobro, zapravo je javna evidencija, u elektronskoj i analognoj formi, koju vodi Uprava za zaštitu kulturnih dobara. Registar se sastoji iz četiri segmenta: 1) glavnih knjiga (Glavna knjiga nepokretnih kulturnih dobara,

Glavna knjiga pokretnih kulturnih dobara i Glavna knjiga nematerijalnih kulturnih dobara), 2) Knjige prethodno zaštićenih kulturnih dobara, 3) pomoćnih evidencija (Evidencija kulturnih dobara od međunarodnog značaja, Evidencija kulturnih dobara od nacionalnog značaja, Evidencija kulturnih dobara od lokalnog značaja, Evidencija inicijativa za uspostavljanje zaštite, Evidencija o privremenom odnosno trajnom iznošenju kulturnih dobara, Evidencija o privremenom odnosno trajnom unošenju kulturnih dobara i Evidencija o prestanku statusa kulturnog dobra), i 4) Imenika kulturnih dobara.

I ovaj registar se vodi u obliku tvrdo ukoričene knjige sastavljene od registarskih listova i za svako kulturno dobro otvara se novi registarski list. Dimenzije glavnih knjiga i Knjige prethodno zaštićenih kulturnih dobara su 30 x 40 cm, dok su dimenzije pomoćnih evidencija i Imenika 21 x 30 cm. Registar se čuva u metalnoj zaštitnoj kasi.

4. SPOMEN-OBILJEŽJA KOJA NEMAJU STATUS KULTURNOG DOBRA

Aktuelni Zakon o spomen-obilježjima⁸ prepoznaje ovu vrstu baštine kao spomen-objekat: spomen-groblje, spomen-kosturnica, spomenik, spomen-bista, spomen-ploča, spomen-kuća, spomen-dom, memorijalni muzej, zadužbinski objekat i dr., koji izgledom, sadržajem, oznakama ili natpisom doprinosi trajnom očuvanju vrijednosti prepoznatih ovim zakonom.⁹ U tom smislu, spomen-obilježjem se smatra i naziv javne ustanove, javnog preduzeća, naselja i javnog objekta (ulica, trg, put, park, česma i dr.), ako simbolizuje vrijednosti prepoznate ovim zakonom.

8 Svi termini, definicije, podjele itd. u vezi sa spomen-obilježjima počivaju na zvaničnoj terminologiji sadržanoj u odredbama važećeg Zakona o spomen-obilježjima („Službeni list Crne Gore”, br. 40/08, 40/11 i 02/17) i Pravilnika o sadržaju i načinu vođenja registra i Centralnog registra spomen-obilježja i sadržaju evidencije objekata bespravno podignutih kao spomen-obilježje („Službeni list Crne Gore”, broj 37/13).

9 Zakonski propis koji je važio do donošenja aktuelnog Zakona o spomen-obilježjima (2008) – Zakon o spomenicima i spomen-obilježjima, istorijskim događajima i ličnostima (1971), ovu vrstu kulturne baštine u čl. 1. i 2. definiše na sljedeći način: „U cilju trajnog očuvanja uspomena na značajne istorijske događaje i istaknute ličnosti, njegovanja kulturnih tradicija i doprinosa svestranom vaspitanju djece i omladine podižu se spomenici i spomen-obilježja u skladu sa odredbama ovog zakona”, dok spomenici odnosno spomen-obilježja, „u smislu ovog zakona su pojedinačni objekti ili grupe objekata i druga obilježja koja svojim sadržajem, estetskim izgledom, oznakama i funkcionalnošću odražavaju namjenu iz člana 1. ovog zakona”.

Spomen-obilježjem, međutim, kako stoji u ovom aktu, ne smatra se objekat na groblju, osim spomen-groblja i zadužbinskog vjerskog objekta.

Ovaj zakon ne odnosi se na spomen-obilježja koja imaju status kulturnog dobra i koja se štite u skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara.

4.1. Kome/čemu se može podići spomen-obilježje

Shodno odredbama člana 1. Zakona o spomen-obilježjima, spomen-obilježjima se trajno obilježavaju značajni događaji, čuvaju uspomene na istaknute ličnosti, njeguju ljudski ideali i kulturno-istorijske tradicije i odaje počast borcima za slobodu, civilnim žrtvama rata i masovnim stradanjima ljudi.¹⁰

Značajnim događajem,¹¹ prema ovom zakonu, smatraju se sljedeći događaji: 1) koji su bili od izuzetnog značaja za državni, društveni, ekonomski ili kulturni razvoj Crne Gore, 2) koji predstavljaju važan datum u oslobodilačkim i antifašističkim težnjama crnogorskog naroda ili drugih naroda u Crnoj Gori, 3) koji su od međunarodnog istorijskog, naučnog ili kulturnog značaja, 4) koji su bitno doprinijeli međunarodnom položaju i ugledu Crne Gore, 5) koji predstavljaju doprinos u borbi za mir, razumijevanje ili saradnju naroda u svijetu, odnosno 6) koji jesu od posebnog značaja za određeno područje ili mjesto u Crnoj Gori.

Kao istaknute ličnosti¹² ovaj zakon prepoznaje lica: 1) koja su posebno zaslužna za državni, društveni, ekonomski, naučni ili kulturni razvoj Crne Gore ili određenog područja, odnosno mjesta u Crnoj Gori, 2) čije djelo ima međunarodni istorijski, naučni, kulturni, humanistički ili sportski značaj, 3) koja su bila

10 Prema odredbama člana 6. Zakona o spomen-obilježjima „masovnim stradanjem ljudi smatra se slučaj u kojem je više lica izgubilo život u sredstvima ili od sredstava javnog saobraćaja, na radnom mjestu, u zemljotresu ili drugoj elementarnoj nepogodi.”

11 Raniji zakon iz 1971. je pod terminom značajni događaji smatrao naročito događaje koji: su bili prekretnica u istorijskom, društveno-ekonomskom i kulturnom razvitku Crne Gore i Jugoslavije; predstavljaju značajne datume u oslobodilačkim težnjama i oslobodilačkoj borbi naroda Crne Gore i Jugoslavije; predstavljaju značajne datume u razvitku Narodnooslobodilačkog rata; su od posebnog značaja za uspostavljanje novih društveno-ekonomskih odnosa; su bitno doprinijeli međunarodnom ugledu Jugoslavije u borbi za mir i ravnopravnu saradnju naroda u svijetu, kao i događaje koji su od šireg međunarodnog kulturno-istorijskog značaja (član 2a).

12 Raniji zakon je pod terminom značajne ličnosti smatrao naročito ličnosti koje su bile organizatori oslobodilačkih ustanaka, pokreta i ratova, Narodnooslobodilačke borbe u Crnoj Gori i Jugoslaviji; naročito zaslužne za istoriju, društveno-ekonomski, politički, kulturni i naučni razvitak Crne Gore i Jugoslavije; ličnosti čija djela imaju širi međunarodni kulturno-istorijski značaj (član 2b).

organizatori ili istaknuti učesnici oslobodilačkog rata, ustanka ili pokreta, odnosno 4) koja su se posebno istakla u borbi protiv fašizma. Spomen-obilježje se, takođe, može podići vojnoj jedinici „koja se posebno istakla u borbi za slobodu Crne Gore”.

4.2. Kriterijumi za utvrđivanje vrste spomen-obilježja

Prema odredbama člana 9. Pravilnika o sadržaju i načinu vođenja registra i Centralnog registra spomen-obilježja i sadržaju evidencije objekata bespravno podignutih kao spomen-obilježje (2013), spomen-obilježja se dijele prema dva kriterijuma: načinu podizanja i simboličkom značenju koje posjeduju. Prema načinu podizanja spomen-obilježje može biti: 1) arhitektonski/skulptorski spomen-objekt (spomen-kompleks, spomenik, spomen-kuća, spomen-dom, memorijalni muzej, zadužbinski objekat, spomen-groblje, spomen-kosturnica i dr.), 2) postavljeni spomen-objekat (spomen-ploča, spomen-bista), 3) naziv javne ustanove ili javnog preduzeća, i 4) naziv naselja ili javnog objekta (ulica, most i dr.). Prema simboličkom značenju, spomen-obilježje može biti: 1) spomen-obilježje kojim se čuva uspomena na značajni događaj, 2) spomen-obilježje kojim se čuva uspomena na istaknutu ličnost, 3) spomen-obilježje kojim se odaje počast borcima za slobodu, 4) spomen-obilježje kojim se odaje počast civilnim žrtvama rata ili žrtvama masovnog stradanja, 5) spomen-obilježje kojim se njeguje i afirmiše kulturno istorijska tradicija, i 6) spomen-obilježje kojim se njeguje i afirmiše ljudski ideal.

4.3. Kome/čemu nije dozvoljeno podizati spomen-obilježje

U skladu sa odredbama člana 10. Zakona o spomen-obilježjima, nije dozvoljeno podizati spomen-obilježje: 1) za događaj koji označava gubitak slobode ili nezavisnosti Crne Gore, 2) za događaj koji simbolizuje, odnosno označava saradnju sa okupatorom, njegovim saveznikom ili pomagačem, 3) za događaj koji predstavlja sukob naroda isključivo na vjerskoj ili nacionalnoj osnovi, 4) licu koje je bilo saradnik okupatora, njegovog saveznika ili pomagača, 5) licu koje je zastupalo fašističke, šovinističke ili nacističke ideje ili ideologije, 6) licu koje je osuđeno za krivično djelo protiv čovječnosti ili drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom ili je proglašeno ratnim zločincem, te 7) licu koje je u istoriji Crne Gore ili u istoriji čovječanstva imalo negativnu ulogu.

4.4. Ko može podići spomen-obilježje

Podizanjem spomen-obilježja, u smislu ovog zakona (član 8), smatra se izgradnja ili postavljanje spomen-objekta, odnosno davanje naziva javnoj ustanovi, javnom preduzeću, naselju ili javnom objektu.

Spomen-obilježja se podižu u skladu sa programom podizanja spomen-obilježja, koji na nivou lokalne samouprave donosi skupština opštine, uz prethodnu saglasnost organa državne uprave nadležnog za poslove kulture, tj. Ministarstva kulture Crne Gore. Skupština opštine, u skladu s pomenutim opštinskim programom, uz prethodnu saglasnost Ministarstva kulture, donosi odluku o podizanju spomen-obilježja. Ističe se da je Ministarstvo dužno da razmotri prijedlog odluke o podizanju spomen-obilježja i da donese rješenje u roku od 30 dana od dana dostavljanja odluke. Podizanje, zaštita i održavanje spomen-obilježja u javnom su interesu, kako stoji u članu 3. ovog zakona.

Zakon u članu 14. propisuje da spomen-obilježje izgradnjom ili postavljanjem spomen-objekta mogu podići država Crna Gora, opština, mjesna zajednica, vjerska zajednica i drugo pravno lice, a, takođe, i da spomen-obilježje izgradnjom ili postavljanjem spomen-objekta može podići strana država ili međunarodna organizacija. Spomen-obilježje davanjem naziva javnoj ustanovi ili javnom preduzeću može podići osnivač ovih pravnih lica, a spomen-obilježje davanjem naziva naselju ili javnom objektu može podići opština.

Zakon dalje uređuje da se spomen-obilježje za značajan događaj ne može podići prije isteka 50 godina od dana kada se događaj zbio, kao ni da se spomen-obilježje istaknutoj ličnosti ne može podići prije isteka 20 godina od dana kada je lice umrlo (član 9). Izuzetno, uz prethodnu saglasnost Vlade Crne Gore, spomen-obilježje za značajni događaj ili istaknutoj ličnosti može se podići prije isteka ovog roka.

Spomen-obilježje se podiže na mjestu gdje se zbio neki značajan događaj, u mjestu gdje je istaknuta ličnost rođena, stvarala, djelovala, poginula ili umrla, odnosno na mjestu koje je adekvatno za ostvarivanje cilja koji se podizanjem spomen-obilježja želi ostvariti (član 15). Spomen-obilježje izgradnjom ili postavljanjem spomen-objekta podiže se na vidnom i pristupačnom mjestu, kako bi bilo dostupno široj društvenoj zajednici.

4.5. Dosije, Registar i Centralni registar spomen-obilježja

Prema odredbi člana 8. Pravilnika dosije spomen-obilježja sadrži dokumentaciju o spomen-obilježju, a naročito o: 1) zahtjevu za podizanje spomen-obilježja, 2) podizanju spomen-obilježja postavljanjem ili izgradnjom ili broj i datum odluke o podizanju spomen-obilježja davanjem naziva, 3) saglasnosti Vlade Crne Gore za podizanje spomen-obilježja prije isteka zakonskog roka od 50 godina od dana kada se značajan događaj zbio, odnosno od 20 godina od smrti istaknute ličnosti, 4) saglasnosti Ministarstva kulture, 5) saglasnosti vlasnika, odnosno korisnika objekta, 6) saglasnosti organa državne uprave nadležnog za zaštitu prirode ako se spomen-obilježje gradi na prostoru koji je zakonom zaštićena prirodna cjelina, 7) saglasnosti organa državne uprave nadležnog za zaštitu kulturnih dobara ako se spomen-obilježje podiže na kulturnom dobru ili u njegovoj zaštićenoj okolini, 8) građevinskoj dozvoli za izgradnju spomen-obilježja, 9) javnom konkursu za izradu arhitektonskog i umjetničkog rješenja spomen-objekta, i 10) održavanju spomen-obilježja.

Registar spomen-obilježja vode lokalne samouprave za svaku opštinu posebno (uglavnom je riječ o sekretarijatu za kulturu ili društvene djelatnosti), dok Centralni registar spomen-obilježja na teritoriji Crne Gore vodi Ministarstvo kulture. Obije vrste registara vode se u obliku tvrdo ukoričene knjige, dimenzija 30 x 40 cm, čiji su listovi numerisani. Ovi registri mogu da se vode i u elektronskoj formi, tako što se za svako spomen-obilježje u bazi podataka otvara novi zapis, na osnovu kojeg se vrši štampanje izvoda.

Prema odredbi člana 3. Pravilnika, opštinski registar sadrži rubrike za upis podataka: 1) redni broj upisa, 2) naziv spomen-obilježja, 3) broj i datum utvrđenog Programa podizanja spomen-obilježja i broj i datum saglasnosti organa državne uprave nadležnog za poslove kulture (u daljem tekstu: Ministarstvo), 4) broj i datum odluke o podizanju spomen-obilježja i broj i datum saglasnosti Ministarstva, 5) broj dosijea spomen-obilježja, 6) lokacija i mikrolokacija spomen-obilježja, 7) vrsta spomen-obilježja, 8) tip spomen-obilježja, 9) dimenzije spomen-obilježja, 10) opis spomen-obilježja, 11) datum podizanja spomen-obilježja, 12) naziv subjekta koji podiže spomen-obilježje, 13) naziv obveznika održavanja spomen-obilježja, 14) promjena podataka, 15) napomena i 16) pečat, potpis ovlaštenog lica i datum ovjere upisa, a Centralni registar, osim pomenutog, posjeduje još dvije rubrike: 1) broj i datum upisa u Registar i 2) naziv opštine (član 4. Pravilnika).

4.6. *Zaštita i održavanje spomen-obilježja*

Zaštita spomen-obilježja jeste sprječavanje njegovog oštećenja ili uništenja, kao i neovlašćene izmjene, dorade, izmještanja, zamjene ili uklanjanja (član 29. zakona). Opština, preko organa lokalne uprave (sekretarijata), obezbjeđuje zaštitu spomen-obilježja na svojoj teritoriji. Po potrebi, skupština opštine može propisati uslove za pristup posjetilaca određenom spomen-obilježju.

Održavanje spomen-obilježja obuhvata tekuće i investiciono održavanje spomen-objekta i uređenje njegove lokacije. Spomen-obilježje mora se redovno održavati, na način i u mjeri kojom se obezbjeđuje njegov prvobitni izgled (član 30. zakona). Održavanje spomen-obilježja vrši subjekat koji ga je podigao, odnosno obveznik održavanja određen odlukom o podizanju spomen-obilježja (član 31).

Organ lokalne uprave nadležan za poslove kulture utvrđuje, po potrebi, a najmanje jednom godišnje, stanje spomen-obilježja na teritoriji opštine i upozorava obveznika održavanja na neophodnost preduzimanja potrebnih mjera i radova u određenom roku (član 33).

Član 36. Zakona nalaže da, na zahtjev članova uže porodice, lica sahranjenog u spomen-groblju, organ lokalne uprave nadležan za poslove kulture može, uz saglasnost nadležnog organa, dozvoliti prenošenje posmrtnih ostataka iz spomen-groblja u porodičnu grobnicu.

U postojećim spomen-grobljima i drugim spomen-obilježjima ne mogu se vršiti nova sahranjivanja.

Izmjena, dorada, izmještanje, zamjena i uklanjanje spomen-obilježja vrši se po postupku propisanom za podizanje spomen-obilježja (čl. 36. i 37).

4.7. *Radnje na spomen-obilježjima*

Prema odredbama člana 40. zakona, izmjenu i doradu spomen-obilježja može, uz saglasnost autora umjetničkog i arhitektonskog rješenja, vršiti subjekat koji je podigao spomen-obilježje, odnosno opština ako je taj subjekat prestao da postoji. Izmještanje spomen-obilježja na odgovarajuću lokaciju može vršiti organ lokalne uprave nadležan za poslove građevinarstva. Uklanjanje spomen-obilježja skidanjem spomen-objekta ili dijela spomen-objekta vrši organ lokalne uprave nadležan za poslove kulture. Uklanjanje spomen-obilježja rušenjem spomen-objekta ili dijela spomen-objekta vrši organ lokalne uprave nadležan za poslove građevinarstva. Zamjenu spomen-obilježja vrši javna ustanova ili javno preduzeće

kojem je naziv promijenjen, odnosno organ lokalne uprave određen odlukom predsjednika opštine.

4.8. Upravni i inspekcijski nadzor

Nadzor nad sprovođenjem Zakona o spomen-obilježjima i propisa donijetih na osnovu ovog zakona (član 42) vrši nadležni organ – Ministarstvo kulture Crne Gore.

Poslove inspekcijskog nadzora nad sprovođenjem ovog zakona i propisa donijetih na osnovu ovog zakona vrši organ uprave nadležan za poslove inspekcijskog nadzora (Uprava za inspekcijske poslove), preko inspekcije za zaštitu kulturnih dobara i kulturne baštine, a u skladu s ovim zakonom i zakonom kojim se uređuje inspekcijski nadzor.

4.9. Spomen-objekti podignuti kao spomen-obilježja poslije 15. novembra 1971. godine

Spomen-objekti podignuti kao spomen-obilježja poslije 15. novembra 1971. godine bez odobrenja nadležnog organa smatraju se bespravno podignutim, dok se za spomen-objekat za koji se ne može utvrditi da je podignut prije ovog datuma smatra se da je podignut poslije njega (član 50). Član 52. propisuje da se pomenutim spomen-objektima (iz člana 50) može dati status spomen-obilježja po postupku za podizanje spomen-obilježja propisanim zakonom, a u roku od dvije godine od dana stupanja na snagu ovog zakona. Zakon dalje nalaže da je predsjednik opštine dužan da sve objekte ove vrste uvrsti u prijedlog programa podizanja spomen-obilježja (član 52).

S obzirom na to da više spomen-objekata na teritoriji Crne Gore, podignutih prije i nakon navedenog datuma, još nijesu zvanično dobili status spomen-obilježja, tj. nijesu prošli propisanu proceduru i stoga nijesu upisani u registre spomen-obilježja na teritoriji određenih opština, opravdano se postavlja pitanje šta se s njima dalje može događati. Ovo se naglašava imajući u vidu da se predmetni spomen-objekti, ukoliko ne dobiju status spomen-obilježja u roku od dvije godine od dana stupanja na snagu ovog zakona, imaju ukloniti u roku od četiri godine (član 53).

Dakle, s obzirom na to da ih opštinski organi nijesu blagovremeno evidentirali, a time ni uvrstili u zakonom propisanu proceduru, nije iskorišćena zakonska mogućnost njihovog sticanja adekvatnog statusa.

5. ZAKLJUČAK

Spomen-obilježja, kao značajan i mnogobrojan segment kulturne baštine Crne Gore, odgovornost su svih – države, njenih institucija i stručnih pojedinaca koji se bave zaštitom i očuvanjem kulturne baštine, zatim boračkih, memorijalnih i drugih organizacija i, konačno, svih građana.

Bez obzira na status koji posjeduju u odnosu na zakonski okvir (Zakon o zaštiti kulturnih dobara [„Službeni list Crne Gore”, br. 49/10, 40/11, 44/17 i 18/19] i Zakon o spomen-obilježjima [„Službeni list Crne Gore”, br. 40/08, 40/11 i 02/17]), ona pokazuju kulturu i zrelost društva, spremnost da se suoči sa prošlošću, da je prihvati i poštuje, ujedno prezentujući odnos prema širim društveno-političkim okolnostima istorijskog trenutka na koji se spomen-obilježje odnosi.

Glavni ciljevi zaštite spomen-obilježja jesu očuvanje, njegovanje i afirmacija vrijednosti zbog kojih su nastala – ljudskih ideala, herojstva, slobodarskih tradicija i odbrane antifašističkog poretka, budući da su to vrijednosti koje predstavljaju najviše civilizacijske domete od univerzalnog i trajnog značaja, a koje su ljudi ovog podneblja u određenom istorijskom kontekstu dostizali.

Sa aspekta fizičke zaštite, osim što čuvaju materijalizovane poruke koje oslikavaju ideale i ideje jednog vremena, spomen-obilježja se štite, čuvaju i unaprjeđuju i radi njihovog prenošenja budućim generacijama u *autentičnom* izgledu, potom radi obezbjeđivanja uslova za njihov opstanak i očuvanje integriteta, održivog korišćenja shodno namjeni, obezbjeđivanja uslova da služe za zadovoljavanje kulturnih, naučnih i edukativnih potreba pojedinaca i društva, kao i sprječavanja radnji i aktivnosti kojima se može promijeniti njihov izgled, svojstvo, osobenost, značenje ili značaj, a što bi eventualno dovelo i do fizičkog oštećenja i nestanka poruke/ideje zbog koje su i podignuta.

Imajući u vidu da su uglavnom podizana na javnom prostoru kako bi bila dostupna svima, često bivajući sjedište okupljanja različitih društvenih struktura tokom prigodnih prilika, postajala su važna mjesta kolektivnog sjećanja. Zato nije bitan samo njihov memorijalni, estetski ili ambijentalni kontekst nego i onaj simbolički, kojim se „šalje poruka” cjelokupnom društvu o vrijednostima koje jedna zajednica poštuje i čijim idealima, makar i nominalno, teži.

Time se postiže i memorijalizacija, odnosno „institucionalizovan oblik sećanja, koji reflektuje kako dominantni istorijski diskurs, tako svojom formom određuje i pripadnost kulturi sećanja podneblja i vremena kojem pripada” (Vujađinović

2012: 89). S obzirom na to da spomen-obilježje kao glavni cilj ima „materijalizaciju kolektivnog pamćenja vremena u kojem nastaje, i izgradnju budućeg trajnog kolektivnog sećanja na određeni istorijski događaj i period” (Vujadinović 2012: 89), od presudne je važnosti pažljivo promišljati kome/čemu će se ono podizati, na kojem mjestu i kada, kojeg će biti oblika i od kojeg materijala izrađena i tome slično.

Cijeneci to da je namjera onih koji spomen-obilježja podižu – da *vječno* traju, ali i namjeru njihovih naručilaca (*svjesnu ili ne*) – da podižući spomenik nekome ili nečemu, zapravo podižu spomenik sebi i vremenu u kojem spomenik nastaje, kao jedno od „ogledala” aktualne društvene stvarnosti. Spomen-obilježja, stoga, spomen su i obilježje ljudi i ideoloških tekovina vremena u kojem su podignuta, makar podjednako koliko su i spomen i obilježje ljudima/događajima kojima su formalno posvećena.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

- Бргуљан, В. 2000. *Извори споменичког права у Југославији*. Београд: Службени гласник. Dokumentacija Ministarstva kulture Crne Gore.
- Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore.
- Zakon o grobljima, grobovima i drugim spomen-obilježjima jugoslovenskih boraca („Službeni list Savezne Republike Crne Gore”, br. 08/64, 27/76 i 14/78), 1964, 1976. i 1978.
- Zakon o spomenicima i spomen-obilježjima, istorijskim događajima i ličnostima („Službeni list Savezne Republike Crne Gore”, br. 26/71 i 06/88), 1971. i 1988.
- Zakon o spomen-obilježjima („Službeni list Crne Gore”, br. 40/08, 40/11 i 02/17), 2008, 2011. i 2017.
- Zakon o zaštiti kulturnih dobara („Službeni list Crne Gore”, br. 49/10, 40/11, 44/17 i 18/19), 2010, 2011, 2017. i 2019.
- Odluka o organizaciji i načinu rada državne uprave („Službeni list Crne Gore”, br. 87/18, 02/19 i 38/19), 2018. i 2019.
- Pravilnik o Registru kulturnih dobara („Službeni list Crne Gore”, broj 19/11), 2011.
- Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja registra i Centralnog registra spomen-obilježja i sadržaju evidencije objekata bespravno podignutih kao spomen-obilježje („Službeni list Crne Gore”, broj 37/13), 2013.
- Samardžić, T. i P. Malbaša (prir.) 2008a. *Kultura i pravo: Knj. 1. Stari propisi*. Kotor: Pomorski muzej Crne Gore.
- Samardžić, T. i P. Malbaša (prir.) 2008b. *Kultura i pravo: Knj. 2. Važeći i srodni propisi*. Kotor: Pomorski muzej Crne Gore.
- Ustav Crne Gore („Službeni list Crne Gore”, broj 01/07), 2007.

Literatura

- Dragičević-Šešić, M. D. 2012. „Politike sećanja i izgradnja spomenika u jugoistočnoj Evropi”. U: Dražić D., Radišić S. i M. Simu (ur.) *Sećanje grada*. Beograd: Kulturklamer, 70–95.

- Malbaša, P. (ur.) 2006. *Stanje kulturne baštine Crne Gore*. Podgorica: Ministarstvo kulture i medija Republike Crne Gore.
- Марковић, Ч. 2005. „Заштита споменика културе у Црној Гори (историјат развоја, садашње стање, перспектива)”. *Библиографски вјесник* 1–2–3: Цетиње 67–84.
- Медин, Д. 2019. „Прилог познавању правног оквира заштите и очувања културне баштине у Црној Гори до Другог свјетског рата”. У *Учењаци, сџаринари, археолози: Археологија у свјетлу сојсџивене историје*, uredio Митровић, Ј. Д., Београд: Српско археолошко друштво. 21–54.
- Vujadinović, N. 2012. „Mesta сећања и меморијализација”. У *Pomirenje!?: Priručnik za rad na suočavanju sa prošlošću kroz treninge i radionice*, uredili Franović, I., Vukosavljević, N. i T. Šmidling.

MONUMENTS IN MONTENEGRO WITH A REVIEW OF NORMATIVE AND INSTITUTIONAL PROTECTION

Along with placing monuments in public spaces, its official culture of social community's memory was being built, encouraged by those who initiated the activities, who enabled and performed them. Hence, the purpose of this paper is to offer a review of the memorials, or the most recognizable and the most numerous segment of the memorial cultural heritage of Montenegro. It will be done from the perspective of the current national legislative that regulates the field in question, considering that this type of heritage is subjected to the provisions of two laws: the Law on Monuments (2008) and the Law on Protection of Cultural Property (2010). Related to that, these monuments can possess status of the memorials or the status of the cultural property provided by law, from which their further legal and institutional treatment and protection depends.

Key words: monuments, cultural property, memorial-object, memorial cultural heritage, marking the memories, politics of memory, Law on Protection of Cultural Property, Law on Monuments, State of Montenegro

rad prijavljen: 20. III 2019.
rad recenziran: 12. IV 2019.
rad prihvaćen: 24. V 2019.